HANS H. SKEI

FENOMENET *NORDIC NOIR* – Nordisk kriminallitteratur i et internasjonalt perspektiv

Det er som krimekspert *NT*s norske redaktør beskriver den kraftige veksten i nordisk krim fra 1990-tallet og framover. Med Sjöwall og Wahlöö og Henning Mankell som frontfigurer skisseres noen utviklingstrekk, før en heller spesiell forståelse av moderne nordisk krim under fellesnevneren *Nordic Noir* kritiseres.*

Norsk og nordisk kriminallitteratur har gjennom sin relativt korte historie bare i ubetydelig grad hatt gjennomslagskraft internasjonalt. Det gjør det kanskje enda mer påfallende at nordisk krim de siste tiårene, først litt nølende, og så med voldsom kraft, har erobret det internasjonale bokmarkedet. Fremgangen skyldes først og fremst at skandinavisk krim etter storsalg i mange europeiske land omsider også kom seg inn på det engelskspråklige markedet – via Storbritannia til USA. Det er ikke lenge siden at dette skjedde i bredere forstand og for forfattere fra alle nordiske land, og det er kanskje først fra 2010 at vi kan snakke om det som raskt ble døpt *Nordic Noir*. I en rekke antologier og oversiktsbøker på engelsk tok kritikere for seg «death in a cold climate» og skrev om «Scandinavian Crime» som om krimlitteraturen i fem land med ulike tradisjoner hadde nok fellestrekk til å kunne behandles som en enhet. Jeg har både i skrift og tale sagt meg sterkt uenig. Men etter hvert er benevnelsen blitt så vanlig at man nesten bare må godta at det beste i vår nyeste nordiske krim blir oppfattet slik, sett utenfra.

Siden jeg er litteraturforsker, holder jeg meg til det skrevne ord, og kommer bare til å snakke om krimlitteratur i det følgende – ikke om film og TV. Jeg er selvsagt uenig med kritikeren som hevder at *Nordic Noir* er «det viktigste kulturfenomenet i vår tid», men skal i denne forelesningen likevel se nærmere på fenomenet – etter å ha gitt en skisse over utviklingen i nordisk krim gjennom noen tiår – fram til den ble å oppfatte nettopp som *Nordic Noir*. Vi må se på noen utviklingstrekk i moderne nordisk krim, nevne noen navn og titler, før vi tar for oss resepsjonshistorien. Vi må med andre ord spørre oss hvilke kjennetegn ikke-nordiske lesere og kritikere fant og som gjorde at skandinavisk krim kunne behandles som en enhet – ut over at det er mørkt og kaldt og at isens og mørkets redsler er ekstra skremmende og bidrar til mystifikasjon, uro og angst.

Vi må noen tiår tilbake i tid og se hvordan det sto til i nordisk kriminallitteratur gjennom 1990-tallet og fram til årtusenskiftet. For det er ikke tvil om at det skjedde noe avgjørende på 90-tallet i de fleste nordiske land – helt tydelig i Norge og Sverige og Island, mens jeg ikke våger meg til å si noe om finsk krim i perioden. Og selv om nyorienteringen og fremgangen på feltet neppe var like tydelig i Danmark, skjedde det noe også der som utvilsomt hadde betydning for utviklingen fram mot det som gjorde det mulig å lage fellesbenevnelsen *Nordic Noir.*

Mange nordiske krimforfattere hadde hatt et kraftig gjennomslag med enorme salgstall i land som Tyskland, Frankrike, Italia og etter hvert de fleste land i Europa. Det å bli oversatt til engelsk og bli gitt ut i Storbritannia var den store bøygen. Alle visste at om den ble passert, ville det amerikanske markedet – som stort sett nøyer seg med sin egen litteratur – også kunne åpne seg. Med Stieg Larssons *Millenniumstrilogi* som et nesten ubegripelig toppunkt både hva salg og omtale og oppmerksomhet angår, ble han kanskje det endelige og mest slående bevis på at skandinavisk krim hadde erobret verden.

Sjöwall og Wahlöö er utvilsomt enormt viktige for den videre utvikling av nordisk krim, og selv om få bøker er så uttalt politiske som de senere bøkene i forfatterparets serie, er det nok en riktig observasjon at nordisk krim er klarere samfunnskritisk og problemorientert enn den anglo-amerikanske tradisjonen. Noen av krimheltene er sterkt bekymret over vold og galskap og slår ofte kraftig fast hvordan alt er blitt verre. Det kan til og med være slik at nordisk krim gir uttrykk for en eksistensiell bekymring, men det samfunnskritiske aspekt er langt mer fremtredende. Det kan bli plagsomt for leseren i deler av nordisk krim, om leseren skulle glemme at det nettopp er kriminalromaner han leser. Det har jo alltid vært fristende å gripe tilbake til «magsårskolan» i nordisk krim – en arv fra Martin Beck som ble forsterket dramatisk gjennom Kurt Wallanders plager. Denne arven preger kanskje litt for mange etterforskere, men de beste forfatterne makter uansett å skape sine egne variasjoner over private plager og et samfunn helt av hengslene – med alt annet av problemer som så å si følger med den skitne jobben de må utføre. Svært mye står og faller med etterforskerne, ikke minst fordi de aller fleste er seriefigurer og går igjen i lange rekker av bøker, med eller uten seriepreg. Politiromanen er dominerende, men etterforskerne herfra kan være minst like forskjellige som om de var privatetterforskere eller vanlige folk som ufrivillig dras inn i en sak. Mørkt er det, og kaldt er det, og det meste er ikke til å holde ut, hverken for etterforsker eller leser. Men det kan bli medrivende bøker av alt dette, noen ganger også av høy kriminallitterær kvalitet. Min favoritt blant de aller mørkeste i det enorme feltet som er *Nordic Noir* er og forblir Henning Mankell, eller mer presist: Kurt Wallander. For mange ble Mankell selve lederskikkelsen blant

Nordic Noir-forfatterne, og blant mange stormestre i moderne nordisk krim er han for meg både språklig og kriminallitterært et helt annet sted enn de aller fleste andre. Med all sin livslede og sin ensomme, til tider søvnløse tilværelse, er Wallander førstelinje-forsvarer når han og leserne stadig opplever "vanvettets hot mot normaliteten".

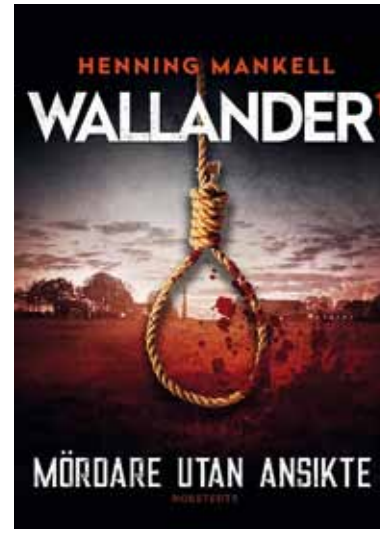

Mankells bøker ble tidlig oversatt til engelsk, og var sikkert med på å åpne døren for andre nordiske forfattere. Stor suksess på det amerikanske markedet gjorde også Peter Høegs *Frøken Smillas fornemmelse av sne* (1992) som jeg oppfattet som en strålende, seriøs roman, riktignok med en thriller-avslutning. Den vant pris som beste skandinaviske krim i 1992, året etter at Mankells debutkrim gjorde det samme. Men ellers solgte kriminalromaner av det som etter hvert ble en helt ny generasjon forfattere utrolig godt i de store europeiske markedene – ikke minst i Tyskland og Frankrike. Hvem var disse forfatterne som forandret nordisk krim på 1990-tallet og fremover og som til slutt erobret verden og blir lest og bejublet og dyrket som *Nordic Noir*? Og hva skyldes suksessen, ut over at vi har med usedvanlig mange gode bøker å gjøre?

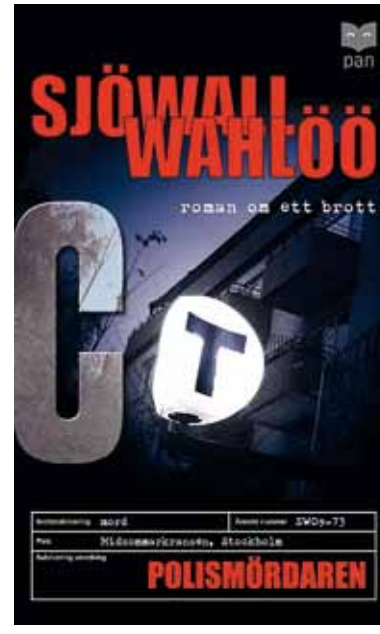

Det er mange faktorer av avgjørende betydning for en kriminalromans videre skjebne som må tas i betraktning. Det er aldri så enkelt som at kriminallitterær

kvalitet alene står for fremgangen nordisk krim har hatt, men vi må likevel ikke underkjenne det faktum at mange nordiske krimforfattere har skrevet bøker av helt usedvanlig kvalitet i årene fra 1990 og til i dag. I Norge som jeg selvfølgelig kjenner best var vår hjemlige krimlitteratur nesten helt nede ved inngangen til 1970-tallet og har med et par unntak lite å vise til før et stykke ut på 1990-tallet. I Sverige var selvsagt Sjöwall og Wahlöö en kjempesuksess, også internasjonalt, og mangt og mye senere i hele Norden står nok i gjeld til dem. Men i perioden da de ti bindene med romanen om en forbrytelse kom ut, dominerte fremdeles pusseldeckarna svensk krim.

Men så kom første krimroman fra Mankell i 1991, så kom Håkan Nesser med Van Veteren i 1993, fulgt av Liza Marklund og Arne Dahl (Jan Arnald) i 1998 og Camilla Läckberg i 2003. Fra Island dukket en stormester opp da Arnaldur Indridason debuterte i 1997 og to år etter hverandre på tidlig 2000-tall vant Glassnøkkelen. Yrsa Sigurðardóttir kom først i 2005, men befestet internasjonale leseres fascinasjon for sagaøyas mange og patetiske mord. Den storartede serien i ti bind til danske Jussi Adler-Olsen kom med første bok i 2007, og faller litt utenfor min periode her. Men internasjonalt gjennomslag for Adler-Olsen har det så til de grader blitt.

I Norge dukket helt nye navn opp ved siden av Jon Michelet, Fredrik Skagen og Gunnar Staalesen som debuterte på 70-tallet, og her var kvinnene uten tvil det viktigste som skjedde. For meg er det viktig å poengtere at norske kvinnelige krimforfattere var tidlig ute – lenge før det som i dag ser ut som en endeløs rekke av svenske krimdronninger. Kim Småge hadde debutert med et brak på 1980-tallet, men kom med kriminalromaner med en kvinnelig politietterforsker i Trondheim fra 1993, etterfulgt av Anne Holt i 1994 med sin lesbiske politikvinne i Oslo-politiet, etterfulgt av Karin Fossum i 1995 med Konrad Sejer som den stødigste av alle politifolk i nordisk krim, før Unni Lindell til strålende mottakelse romandebuterte i 1996; i likhet med Fossum også hun med mannlig etterforsker, Cato Isaksen. Så kom den ene mannlige forfatter jeg skal nevne med første bok i 1997 – starten på en ubegripelig fremgangsrik romanserie – Jo Nesbøs ennå uavsluttede serie om Harry Hole. Nesten alle disse forfatterne skriver fremdeles, gjerne med nye etterforskere etter noe tid, og har vært svært produktive. For nordisk krim var vi i løpet av et tiår og altså rundt år 2000 inne i det jeg ofte har kalt en gullalder i norsk og nordisk krim.

Men som sagt: Kvalitet alene er ikke nok for å erobre verden, og norsk krimlitteratur har gjennom flere tiår fått statlig støtte for å bli oversatt og gitt ut i land over hele kloden. Jeg ledet i mer enn ti år det skjønnlitterære råd i NORLA – Norwegian Literature Abroad – og var med på å fordele mange millioner hvert år som oversetterstøtte. Jeg måtte ty til list og lempe overfor de andre medlemmene i rådet for å få bevilget penger til oversettelse av

krimbøker, og rådet la seg på et nivå et godt stykke under støtten til seriøs litteratur, men likevel slik at det var til stor hjelp for å få utgitt gode krimbøker på stadig flere språk. Støtten til oversettelse til engelsk var helt avgjørende for at en rekke forfattere tidlig og med stort hell kom ut i England og så i USA.

De som skriver om *Nordic Noir* gjør det ut fra engelske oversettelser av nordiske kriminalromaner. Kvaliteten på oversettelsene kan være avgjørende for en boks skjebne i utlandet. Om vi så bare ser på titlene på et par bøker og den engelske oversettelsen, skjønner vi hvor avgjørende det kan være. Fossums *Elskede Poona* ble først oversatt som *Calling out for You*, før den for all ettertid heter *The Indian Bride* som både er mer korrekt og mer salgsfremmende. Og hva ville ha skjedd med Stieg Larssons første roman i USA om den ble oversatt ord for ord fra *Män som hatar kvinnor*? Utenkelig at så skulle skje, mens *The Girl With the Dragon Tattoo* både er fristende og salgbart og styrer leserinteressen og forståelsen av romanen som helhet litt vekk fra mesterdetektiv Blomkvist og over til Lisbeth Salander. Det bidro utvilsomt til den voldsomme oppmerksomheten Larssons tre bøker fikk. Kanskje var disse bøkene det som til syvende og sist var mest avgjørende for at *Nordic Noir* som fenomen ble interessant for kritikere og journalister – uansett om grunnlaget ble lagt lenge før.

Alle kritikerne jeg har lest i antologier og hele bøker finner altså så store likheter i moderne nordisk krim at den kan behandles under en fellesbenevnelse. Sett fra mitt ståsted, er saken ikke så enkel. Men jeg ser nytten og gevinsten av å skape en sterk merkevare. Kort sammenfattet ser *Nordic Noir* ut å bli oppfattet som samfunnskritisk og realistisk krim, med et drag av depressiv melankoli eller melankolsk depresjon. Det handler om «death or murder in a cold climate», og det ser ut som mange leser krim som om den nesten direkte speiler eller avbilder det samfunn den er lagt til. Nå til kritikerne – jeg har vansker med å kalle dem teoretikere – som fremstiller fenomenet *Nordic Noir* i oversiktsbøker.

I 2010 ble det etablert noe de kalte ”Nordic Noir Book Club” i London. Det var en slags forening eller fellesaktivitet der man dyrker ”Scandinavian Crime.” BBC 4 viste en dokumentar under tittelen *Nordic Noir – The Story of Scandinavian Crime Fiction*, og i februar 2011 var Håkan Nesser til stede på første møtet i bokklubben. Jeg skulle ha deltatt på et møte der i 2012 sammen med Anne Holt. Det kom noe veien, men jeg hadde gleden av å snakke om min forståelse av *Nordic Noir* ved University College i London samme år – blant annet sammen med Gunnar Staalesen. Hans privatetterforsker, Varg Veum, blir selvsagt grundig behandlet av de som skriver om *Nordic Noir*, men *noir* i en streng betydning av begrepet kan vi neppe snakke om.

Et avgjørende poeng for alle som skriver om *Nordic Noir* er dette:

De deler helt klart en forutforståelse av hvor vellykket, lykkelig og hyggelig det er i de nordiske velferdssamfunn. Så leser de nordisk krim, og sprekkene og hullene og farlighetene kommer for en dag; idealene må vike for en ny forståelse av problemer og utfordringer med vold og kriminalitet, stoffbruk og partnermishandling, miljøkriminalitet og korrupsjon.

Som om krimlitteraturen – fiksjonslitteratur, underholdningslitteratur og en del av populærkulturen – kan leses nesten som offentlige utredninger om tilstanden i våre nordiske land. Som om sammenhengen mellom mord og utspekulert faenskap i Indridasons bøker fra Island avslører særlig mye om Island utover at Indridason skriver seg inn i en sjanger og overholder dens konvensjoner i krimromaner av beste merke, med det ekstra eksotiske som Island selvsagt tilbyr. Vi som lever og virker i våre nordiske samfunn har et helt annet utgangspunkt nettopp fordi vi vet at alt ikke er rosenrødt, og for noen av oss som gjør krav på en viss sjangerforståelse er selve lesemåten hos *noir*-kritikerne og forståelsen av hva nordisk kriminallitteratur er og gjør, i det minste problematisk.

Jeg forholder meg til flere bøker om emnet, uten å gå inn på noen av dem i detalj. I antologien *Scandinavian Crime Fiction* fra 2011 blir det nesten pinlig når det meste som kommer frem nettopp viser klare nasjonale forskjeller både når det gjelder tradisjonen og dagens litterære og kulturelle klima. I sum undergraver bokens mange bidrag det prosjekt bokens tittel og forordet antyder – for fellestrekkene er svært få. Ikke alt er like etterrettelig, om man har lest bøkene det skrives om, og summerer vi opp inntrykket av hele boken, nærmer vi oss noe som ikke alltid er like overbevisende – og viser en ganske så enkel forståelse. Skandinavisk samtidskrim er blant annet

- berømt for sine melankolske etterforskere som er tause, oppgitte, arbeidsomme, tørste og så videre.
- Den lidende anti-helten som var en kritisk stemme, er blitt satt til sides av veltilpassede, rolige og pene tjenestemenn.
- Fra 1970-tallet har politiromanen som subsjanger fortsatt å dominere. Men den er blitt modifisert slik at den tar for seg spørsmål om kjønn og seksualpolitikk.
- Skandinavisk krimlitteratur ble en global merkevare gjennom 90-tallet. Det skapte spesifikke forventninger om fuktig og regntungt vær, overarbeidede etterforskere, voldsomme personkonflikter, samfunnsmessig og politisk kritikk – alt gjenspeilt i bokomslagene med øde landskap, rolige innsjøer og bladløse trær.

En av ildsjelene og en av dem som har bidratt mest til å lansere, fremme, propagandere for skandinavisk krim i Storbritannia – også under merket

Nordic Noir – er krimanmelder og journalist Barry Forshaw. Det er til boken *Death in a Cold Climate. A Guide to Scandinavian Crime Fiction* fra 2012 eller hans *Pocket Essential Guide to Scandinavian Crime Fiction, Film and TV* fra 2013 man må gå for å få oversikt over nordisk samtidskrim i engelsk oversettelse. Det er lett å få motforestillinger og protestere mot hans forståelse av krimlitteraturen som mimetisk, avslørende, samfunnskritisk og full av innsikt på områder fra politikk til all verdens samfunnsproblemer, men det er alltid noe å lære også av dårlige bøker. Krimforfatterne selv kan fremdeles juble over all reklamen for nordisk krim som Forshaw bidro med.

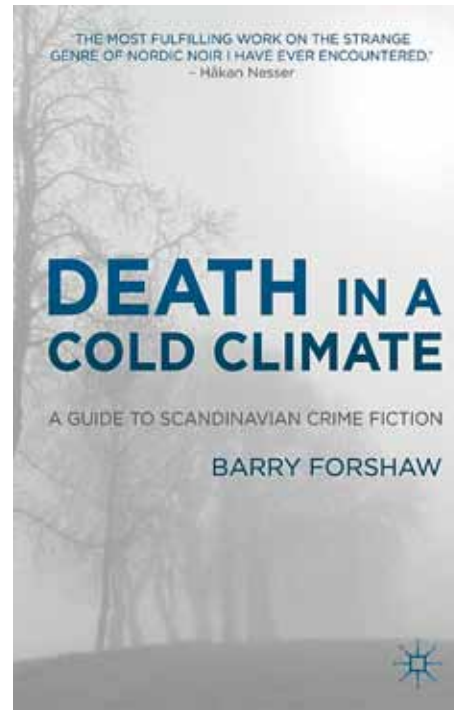

Death in a Cold Climate er en lettlesbok, og ble omtalt som ”det mest fyllestgjørende av alle verk om *Nordic Noir* jeg har truffet på" av Håkan Nesser – noe som bare betyr at Håkan Nesser, en utpreget godviljens mann, ikke har støtt på en slik bok før – de fantes ikke. Val McDermid sier på sin side at dette er ”den viktigste føreren gjennom snøfonnene i *Nordic Noir"*. Merk like godt først som sist alt Barry Forshaw gjør og sier gjelder *nordisk krim i oversettelse*, selv om han har forsøkt å innhente informasjon om bøker han ikke kan lese og som bare kanskje vil bli oversatt.

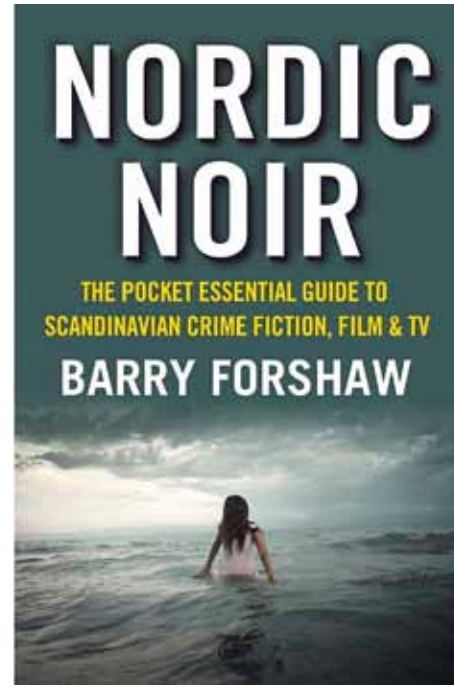

Barry Forshaw gir inntrykk av å vite hva det er som gjør at britiske lesere har falt så fullstendig for

moderne skandinavisk krimlitteratur. Hans sier rett ut at måten han forstår fenomenet på deles av lesere flest og likeledes av kritikere og forlagsfolk. Det skal altså finnes en felles oppfatning som har dannet seg av skandinavisk krim slik den oppleves utenfra og på avstand og med andre forutsetninger enn det vi skandinaver har. Her er noen eksempler på hvordan denne litteraturen oppfattes, og hva den tilbyr:

- Den gir helt spesielt god innsikt i skandinaviske samfunnsforhold
- Den har vekket interesse fordi den tilbyr noe nytt og fordi krimsjangeren alltid synes oppbrukt og i behov av nye impulser
- Den kjennetegnes av høy litterær kvalitet og er ofte mer utprøvende og eksperimentell enn den britiske krimlitteraturen.

Målsettingen for boken er å plassere alle de sentrale forfatterne og deres bøker i forhold til samfunnsmessige forandringer i de respektive land, og å illustrere – via kriminalromanene – radikale endringer i forhold til det bildet av det nordiske samfunn som amerikanere og briter hittil har hatt. Det siste oppfatter jeg som altfor høye forventninger til bøkene i en underholdningssjanger, og det er litt av et kjernepunkt. *Forshaws premisser som hele fremstillingen bygger på er at det viktigste ved skandinavisk samtidskrim er de sosiopolitiske innsiktene som romanene tilbyr utenlandske lesere.* Han skriver: «Enhver intelligent leser av sjangeren vil raskt bli klar over de sosiopolitiske innsiktene som romanene tilbyr slik at de bygger opp et sammensatt bilde av det skandinaviske samfunnet – spesielt de sprekkene som har dukket opp i det sosialdemokratiske ideal, et ideal som er blitt satt pris på i lang tid av observatører i Amerika, Storbritannia og resten av Europa». Jeg hører dessverre ikke til blant de intelligente som har sett dette i et samfunn som ikke finnes – «det skandinaviske».

La meg føye til: De beste krimbøkene stikker seg ut og hever seg langt over både det sosiopolitiske og sjangerbestemte, og resten av krimlitteraturen er neppe en særlig pålitelig guide til endringene i et samfunns normer og holdninger og moral og tradisjoner.

Nordisk krim presenteres som enestående ut fra samfunnsskildring, kritiske holdninger og litterær kvalitet, ved siden at den blir vurdert som utprøvende og fornyende. Da er det grunn til å spørre hva den fornyet, og hvilke tradisjoner den går inn i. Jeg er ikke i tvil om at særlig kvinnelige forfattere bidro med mye nytt og uventet slik at de forandret og beriket skandinavisk krim, slik jeg nevnte tidligere. Men vi må spørre: Dukket Kim Småge, Anne Holt, Karin Fossum, Unni Lindell og deres mange *sisters in crime* ikke minst i Sverige, opp av ingenting, uten forgjengere, uten tradisjon å forholde seg til annet enn Agatha Christie og dårlige B-filmer? Selvsagt ikke. Bare godt og vel et tiår før 1990-tallet hadde Sue Grafton og Sarah Paretsky overrasket en uforberedt

verden med de første bøkene med de hardtslående kvinnelige etterforskerne Kinsey Millhone og V. I. Warshawski. At kvinner plutselig skrev seg inn i en mannsdominert sjanger, var faktisk radikalt nytt. Andre kvinnelige forbilder hadde på litt annen måte vist at sjangeren slett ikke var upassende for en kvinne, slik det heter hos P. D. James. I variert og nyskapende fremstillingsmåter kan man se inspirasjon fra Minette Walters og Ruth Rendell, og hos alle disse er det mye å lære når vi kommer til etterforskerne og mystifikasjonen. La meg bare føye til at kriminalromanene til Stieg Larson også har helt klare forbilder innenfor en særlig variant av krimsjangeren som er nærmere eventyret og de mange fortellinger om hjemkomst, hevn og gjenkjennelse. Vi kan unnskylde både forfatter og etterforskere for det de gjør, ved å si at både Lisbeth Salander og Mikael Blomkvist lever helt i tråd med forbilder fra den hardeste og tøffeste av all krimlitteratur – de hardkokte mesterverkene til Hammett og Chandler. Men en bok av Mickey Spillane finnes i en bokhylle i første romanen, og det er ikke tvil om at Larssons helter tenker som Mike Hammer i *I, the Jury – Her dømmer jeg*, og fungerer som jury og bøddel på en gang. Lisbeth Salander er med sine mange ekstreme sider helt innenfor sjangerens muligheter, men blir et problem om man tar personer og hendelser som virkelighetsframstilling og tror at hun forholder seg til samfunn og institusjoner rundt seg, i stedet for til de litterære konvensjoner som gjør henne mulig.

I sannhetens navn må jeg også nevne boken *Scandinavian Crime Fiction* fra 2018 av Jakob Stougaard-Nielsen ved University College, London. Den er adskillig mer etterrettelig og skarpsindig enn de andre bøkene, og selvsagt behandler den samme bøker og forfatterskap – Sjöwall og Wahlöö, Gunnar Staalesen, Peter Høegs *Frøken Smilla*, Mankells bøker med Kurt Wallander og Stieg Larssons trilogi – foruten TV-serier. Vekten ligger også her på mørke og truende omgivelser, helteskikkelser som er psykologisk troverdige og intriger knyttet til samfunnsproblemer. Uansett er det nok Forshaws formidling som har hatt sterkest påvirkning, og også hos Nielsen ser man at selve tanken om «noir» påtvinger bøkene noe som virkelig ikke er det mest avgjørende når det gjelder å forstå og vurdere dem.

Slik sett er det neppe tvil om at mye blir galt når all moderne nordisk krim skal leses ut fra en tanke om noe alle bøkene har felles og som faller inn under paraplyen *Nordic noir*. Det som virkelig er interessant å analysere og vurdere i krimlitteraturen handler om forbrytelse, etterforskning og oppklaring, om spenning og mystifikasjon, om gjerningsmann og offer, om etterforskere og alt det som driver handlingen og får oss til å lese videre, som kanskje får oss til å føle frykt og beven, eller til å gråte.

Leser vi derimot kriminalromaner slik de tidlige *Nordic Noir*-kritikerne gjør, risikerer vi å gå glipp av det jeg har formulert som «fascinasjonen ved den leselige teksten». Det må vi aldri la skje.

Litteratur

Barry Forshaw. *Death in a Cold Climate. A Guide to Scandinavian Crime Fiction,* 2012
Barry Forshaw. *Pocket Essential Guide to Scandinavian Crime Fiction, Film and TV*, 2013
Nestingen og Arvas, red. *Scandinavian Crime Fiction,* 2011
Hans H. Skei. *Blodig alvor om kriminallitteraturen,* 2008
Jakob Stougaard-Nielsen. *Scandinavian Crime Fiction,* 2018

***Note**

Artikkelen bygger på et foredrag på Jubileumsseminaret i mars 2025 i anledning av LF 150 år: *Barnböcker och kriminallitteratur – två nordiska framgångssagor.*